

УДК 316.662.5

Г.А. ШЕПЕЛЄВА

ДІТИ-СИРОТИ ЯК СПЕЦИФІЧНА СОЦІАЛЬНА ГРУПА

У статті виявлено характерні риси дітей-сиріт як специфічної соціальної групи. До них належать: наявність психологічних травм, нерозвинені навички соціалізації та адаптації, неадекватна самооцінка, переважно нерозвинута комунікабельність. Визначено, що домінуючими детермінантами поширення сирітства є нестабільність суспільного життя, матеріальні негаразди, загальна деградація особистості, криза сім'ї, тобто зміна форм сімейної організації, збільшення кількості позашлюбних народжень, послаблення її виховного потенціалу, втрата фундаментальних людських цінностей, руйнування традиційних моральних норм. З'ясовано, що особливості соціалізації та соціальної адаптації вихованців дитячих будинків зумовлені умовами їх проживання. Виявлено, що перебування дітей-сиріт в умовах закритих закладів формує у них особливий набір психологічних і соціальних характеристик, які негативно впливають на їх соціалізацію та психічне здоров'я.

Ключові слова: діти-сироти, специфічна соціальна група, психологічна травма, соціалізація, соціальна адаптація.

На теперішньому етапі розвитку українського суспільства існує чимало соціальних проблем. Однією з них є сирітство. За даними Державного комітету статистики України, станом на 2011 р. у країні налічується 95 959 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування [2], тож сирітство – одна з тих проблем, які вкрай гостро виявляються у нашому суспільстві.

Сучасні трансформаційні процеси суттєво впливають на стан всіх верств населення, погіршують рівень життя, сприяють нестабільності, що, в свою чергу, зумовлює низку суспільних негараздів, одним з яких є сирітство. Адже домінуючими детермінантами поширення сирітства є нестабільність суспільного життя, матеріальні негаразди, загальна деградація особистості, криза сім'ї, тобто зміна форм сімейної організації, збільшення кількості позашлюбних народжень, послаблення її виховного потенціалу, втрата фундаментальних людських цінностей, руйнування традиційних моральних норм.

Проблемами сирітства займаються такі українські й зарубіжні вчені, як: М. Астоянц, Г. Бевз, Л. Божович, А. Васильєва, Л. Волинець, І. Демент'єва, Н. Комарова, І. Пеша, А. Прихожан, Н. Толстих та інші. Психологічні особливості розвитку дітей-сиріт досліджують В. Мухіна, М. Попова, Н. Толстих, А. Прихожан та ін. Сімейним формам виховання сиріт присвячено праці Г. Бевз, Н. Дворянцевої, Н. Комарової, І. Пеша та ін. Наукова новизна запропонованого матеріалу зумовлена відсутністю визначення набору характерних рис дітей-сиріт як представників специфічної соціальної групи. Незважаючи на наявний спектр досліджень проблеми сирітства, необхідним залишається більш детальне дослідження соціальної адаптації дітей-сиріт, створення

ефективних умов для їх подальшого конструктивного функціонування у суспільстві, які недостатньо досліджені науковцями.

Метою статті є дослідження проблеми сирітства та виявлення характерних рис дітей-сиріт як специфічної соціальної групи.

У наукових джерелах розрізняють два типи сирітства: сироти – діти віком до 18 років, що не мають батьків і соціальні сироти – діти, які мають біологічних батьків, але за будь-яких причин позбавлені батьківського піклування [5]. Кількість соціальних сиріт в Україні значно перевищує кількість тих дітей, які не мають живих батьків. Така соціальна ситуація викликає занепокоєння науковців, соціальних працівників, суспільства, оскільки вона свідчить про функціональну неспроможність десятків тисяч сімей виховувати й опікуватись власними дітьми. Зазвичай саме державні органи опіки та піклування позбавляють батьків прав виховувати власних дітей, унаслідок їх фізичної, психологічної або соціальної неспроможності виконувати батьківські обов'язки. Особи, які ведуть девіантний спосіб життя, а саме зловживають алкоголем, наркотиками, звісно, не можуть забезпечити необхідних умов для виховання і розвитку дитини, тож позбавляються батьківських прав. На жаль, цей крок необхідний, якщо здоров'ю та життю дитині загрожує подальше спільне проживання з девіантними батьками. Подальшим вихованням та опікою над цими дітьми займається держава.

Спробуємо виокремити характерні риси дітей-сиріт як специфічної соціальної групи.

По-перше, вік представників цієї групи – від народження до 18 років.

По-друге, вони позбавлені батьківської опіки. Згідно українського законодавства, до категорії дітей-сиріт належать діти, у яких померли або загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, вилученням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісті відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти [3].

По-третє, практично всі сироти мають психологічні травми, а тому важливими умовами їх виховання є психологічна реабілітація, ресоціалізація та подальша соціальна адаптація. Як зазначають психологи, “всі діти на момент надходження до виховної установи (інтернат, дитячий будинок, прийомну сім'ю тощо) мають психологічну травму, пов'язану з втратою сім'ї, що можна порівняти з проблемою переживання смерті батьків” [6, с. 31].

По-четверте, несформована світоглядна позиція як наслідок педагогічного недбальства батьків та байдужості близького до сім'ї соціального оточення. Як свідчать спостереження, діти, які потрапляють до інтернатів, переважно, мають викривлене світосприйняття, адже довгий час перебували у складних життєвих умовах.

По-п'яте, нерозвинені навички соціалізації та адаптації, які мають формуватися в сім'ї, де він засвоює основні моделі поведінки, соціальні норми та цінності, формує певний світогляд, вчиться пристосовуватись до життєвих

змін. Відсутність сімейного середовища суттєво деформує процес соціалізації та соціальної адаптації. Можна погодитись з думкою психологів, що “найбільш ефективним, що може сприяти вирішенню проблем соціального становлення різнобічного виховання дітей, позбавлених батьківського піклування, є передача їх на виховання у сім’ю, у природне соціально-педагогічне середовище, що спроможне впливати на виховання дитини. Саме в сім’ї формуються світогляд, морально-естетичні ідеали і смаки, норми поведінки, трудові навички, ціннісні орієнтири дитини, тобто всі ті якості, які згодом становитимуть її сутність як особистості” [1, с. 80]. На жаль, більшість вихованців інтернатів і дитячих будинків не можуть вдало адаптуватись до самостійного життя і поповнюють ряди девіантних і асоціальних осіб.

По-шосте, майже нерозвинута комунікабельність і неадекватна самооцінка. Спостереження свідчать, що у поведінці дітей-сиріт при взаємодії з людьми переважають захисні механізми, такі як агресивність, намагання звинуватити інших у їхніх проблемах, конфліктність, невміння та небажання визнати свою провину в порушенні соціального порядку. Погоджуємося з думкою українських учених Н. Комарової і І. Пеша про те, що “специфіка умов утримання та проживання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, є причиною неуспішної соціалізації вихованців інтернатних закладів у майбутньому, що характеризується, такими чинниками: соціальна незахищеність після виходу з інтернатного закладу, відсутність матеріальної та моральної підтримки; високий рівень претензій до оточуючих; відсутність соціальних навичок самостійного життєзабезпечення; відсутність навичок вирішення власних проблем з офіційними структурами; нездатність протидіяти негативному сторонньому впливу; проблеми професійного вибору”. [4, с. 5].

Висновки. Отже, очевидною є проблема створення більш сприятливих умов соціалізації та соціальної адаптації дітей-сиріт, які виховуються в інтернатах і дитячих будинках, оскільки виховання дітей в інтернатних закладах формує в них специфічне ставлення до життя, впливає на їх психічне здоров’я. Узагальнюючи розглянуті риси, можемо передбачити, що у їх свідомості наявний “синдром інтернатної дитини”, який виявляється набором характеристик, притаманних дітям-сиротам як специфічній соціальній групі. Зокрема: наявність психологічних травм, нерозвинені навички соціалізації та адаптації, неадекватна самооцінка, переважно нерозвинута комунікабельність. Соціальна адаптація і подальший спосіб життя дітей-сиріт відбувається на основі таких психологічних особливостей. Ця проблема потребує подальшого наукового дослідження.

Саме тому створення оптимальних умов для підтримки дітей-сиріт як найбільш уразливої категорії населення є першочерговим завданням держави. Для вдалої їх соціалізації та адаптації необхідно не ізолювати дітей від суспільства в закладах закритого типу, а забезпечити їх інтеграцію у соціумі через пріоритетність сімейних форм виховання, таких як прийомна сім’я, опікунство, дитячий будинок сімейного типу, усиновлення. Це дасть їм змогу зростати в родині, відчуваючи батьківську турботу,

спілкуватись з великою кількістю людей і не сприймати їх вороже, що згодом стане запорукою їх нормальної життєдіяльності в соціумі. Тож необхідно вдосконалювати функціонування системи соціально-психологічної підтримки й супроводу дітей-сиріт і захисту їх юридичних прав, а також активно реалізовувати програми сімейних форм виховання.

Список використаної літератури

1. Возрастные стандарты социализации детей-сирот / [под ред. А.М. Беляевой]. – М. : Владос, 2009. – 254 с.
2. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: закон України 13.01.2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
4. Комарова Н.М. Методичні рекомендації для соціальних працівників, державних службовців щодо розвитку сімейних форм виховання / Н.М. Комарова, І.В. Пеша. – К. : Державний інститут проблем сім'ї та молоді, 2006. – 92 с.
5. Методическое пособие для психологов и педагогов. – Астана, 2008, [Електронний ресурс]. – Режим доступу: rudocs.exdat.com/docs/index-87583.html.
6. Прихожан А.М. Психология сиротства: Научный контекст, история, экспериментальное исследование проблемы [Електронний ресурс] / А.М. Прихожан, Н.Н. Толстых. – Режим доступу: www.twi-gx.com.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2013.

Шепелева А.А. Дети-сироты как специфическая социальная группа

В статье выявлены характерные черты детей-сирот как специфической социальной группы. К ним относятся: наличие психологических травм, неразвитые навыки социализации и адаптации, неадекватная самооценка, преимущественно неразвитая коммуникативность. Определено, что доминирующими детерминантами распространения сиротства является нестабильность общественной жизни, материальные проблемы, общая деградация личности, кризис семьи, то есть изменение форм семейной организации, увеличение количества внебрачных рождений, ослабление ее воспитательного потенциала, потеря фундаментальных человеческих ценностей, разрушение традиционных моральных норм. Выяснено, что особенности социализации и социальной адаптации воспитанников детских домов обусловлены условиями их проживания. Обнаружено, что пребывание детей-сирот в условиях закрытых учреждений формирует у них особый набор психологических и социальных характеристик, которые негативно влияют на их социализацию и психическое здоровье.

Ключевые слова: дети-сироты, специфическая социальная группа, психологическая травма, социализация, социальная адаптация.

Shepeleva H. Orphans as a peculiar social group

It's certain that the dominant determinants of the spread of child abandonment is the unstable social life, financial problems, the overall degradation of the individual, family crisis, which means changes in the forms of family organization, increasing the number of non-marital births, weakening of educational potential, loss of fundamental human values, the breakdown of traditional moral norms. The aim of the paper is to study the problem of abandonment and identify the characteristics of children orphaned as a specific social group. The article reveals the distinctive features of orphans as a specific social group. These include: the presence of mental trauma, underdeveloped skills of socialization and adaptation, inadequate self-esteem, underdeveloped communicative skills.

Key words: orphans, a specific social group, psychological trauma, socialization, social adaptation.